

τητι. Ἀρχεται δὲ ἡ ἀνάπτυξις γινομένη κατὰ πρῶτον ἐν ταῖς ψυχαῖς τῶν ἀνθρώπων ἐκάστων, τῶν μερικῶν ὑποκειμένων (ὑποκειμενικὸν πνεῦμα). Εἶτα δ' ἐκτείνεται πέρα τῶν καθ' ἕκαστον ὑποκειμένων καὶ πραγματοποιῶται ἐν ταῖς περιεκτικαῖς τῶν ἀτόμων πνευματικαῖς κοινωνίαις καὶ τῷ ἀντικειμενικῷ κόσμῳ (ἀντικειμενικὸν πνεῦμα). Τερματίζεται δὲ τέλος καὶ κορυφουῦται ἐν τούτῳ, ὅτι ἡ ἄπειρος πνευματικὴ ζωὴ διήκει ὅλως διὰ τοῦ πεπερασμένου καὶ ὁ θεὸς ὡς πνεῦμα κρατεῖ τῶν πάντων (ἀπόλυτον πνεῦμα). Ἡ ἀνθρωπότης ἀνυψοῦται κατὰ μικρὸν εἰς τελείαν συνείδησιν τοῦ καθολικοῦ λόγου, τοῦ ἀπολύτου πνεύματος· αὕτη δὲ ἡ συνείδησις εἶναι ἅμα ἡ αὐτοσυνειδησία αὐτοῦ τοῦ ἀπολύτου πνεύματος.

Κατὰ ταῦτα ἡ φιλοσοφία τοῦ πνεύματος διακρίνεται εἰς τρία μέρη, καθ' ὅσον ἐξετάζει τὸ πνεῦμα ὡς ὑποκειμενικόν, ὡς ἀντικειμενικόν καὶ ὡς ἀπόλυτον¹. Περὶ τούτων ἔσται ἡμῖν ἐν τοῖς ἐξῆς ὁ λόγος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

ΤΟ ΥΠΟΚΕΙΜΕΝΙΚΟΝ ΠΝΕΥΜΑ

14. ΑΝΑΠΤΥΞΙΣ ΤΟΥ ΠΝΕΥΜΑΤΟΣ²

1. Τοῦ πνεύματος ἡ ζωὴ ἀναφαίνεται κατὰ πρῶτον ἐν τῇ ψυχῇ ἐκάστη. Ὁ μὴ δηλαδὴ ἀναπτυχθεὶς εἰσέτι ἄνθρωπος εἶναι καθ' ἑαυτὸν πνεῦμα, εἶναι ὁ δυνάμει ἄπειρος νοῶν λόγος. Μακρὰν δὲ θὰ διανύσῃ ὁδόν, ἕως οὗ καταστῇ ἐνεργεῖα ὅτι ἤδη εἶναι δυνάμει καὶ ἐν σπέρματι· μόνον διὰ χρόνου μακροῦ καὶ πόνου πολλοῦ θὰ ἀποκαλυφθῇ ὡς συνείδησις τὸ λανθάνον ἐν αὐτῷ καὶ ὑπάρχον ἀρχῆθεν ὡς ἀσυνείδητον. Ἐν ἄλλοις λόγοις ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἐξ ἀρχῆς πνεῦμα, πνεῦμα δ' ὅμως οὐχὶ συντετελεσμένον ἀλλὰ γινόμενον καὶ ἀναπτυσσόμενον. Ὁ ψυχικὸς τοῦ ἀνθρώπου βίος ἀναπτύσσεται καὶ ἀναπτυσσόμενος καθίσταται πνεῦμα. Ὁρίζων δὲ ὁ Ἐγγελοσ τὸ πνεῦμα ὡς φύσιν ἰδεατὴν («Ideali-

¹ Ἐπειδὴ τὸ ὑποκειμενικὸν πνεῦμα καὶ τὸ ἀντικειμενικὸν πνεῦμα ἀποκαλύπτονται καὶ ἀναπτύσσονται ἐν τοῖς καθ' ἕκαστον ἀνθρώποις καὶ ἐν ταῖς κοινωνίαις, χαρακτηρίζονται ὑπὸ τοῦ Ἐγγέλου ἀμφότερα ὡς «τὸ πεπερασμένον πνεῦμα» κατὰ διαστολήν ἀπὸ τοῦ ἀπολύτου, ὅπερ εἶναι τὸ ἄπειρον πνεῦμα.

² Τὰ κατὰ τὸ ὑποκειμενικὸν πνεῦμα ἐκτίθενται ἐν τῷ 10ῳ τόμῳ (σ. 46 - 381) καὶ συντομώτερον ἐν τῷ 6ῳ (σ. 231 - 280)· βραχύτατα δὲ λέγονται ἐν τῷ 3ῳ τόμῳ (σ. 200 - 215) τῆς ἐκδόσεως τοῦ H. Glockner.

tät») ἢ ὡς ιδέαν¹ νοεῖ ὅτι τὸ πνεῦμα κατ' ἀρχὰς συνηρημένον πρὸς τὴν φύσιν, τὸν κόσμον καὶ τὸ σῶμα, τ.ἔ. ἐν τῇ «ἐτερότητι» αὐτοῦ ὄν, διατηρεῖ τὴν οἰκείαν οὐσίαν, ἐπὶ δὲ τούτοις ὑπερνικᾷ τὴν φυσικὴν ἀτομικότητα ἥτοι τὸ «ἕτερον» αὐτοῦ καὶ ἐντεῦθεν ἐπιστρέφει εἰς ἑαυτό. Μόνον διὰ τῆς διαστάσεως πρὸς τὴν οἰκείαν φύσιν καὶ τοῦ ἀποχωρισμοῦ ἀπ' αὐτῆς ἐπιτυγχάνει τὸ πνεῦμα τῆς ἀληθινῆς αὐτονομίας καὶ ἐλευθερίας. Ἡ ἐλευθερία καὶ ἀνεξαρτησία ἀπὸ παντὸς ἀλλοτρίου στοιχείου, ἡ αὐτοτέλεια καὶ αὐτῆς ἀρξία, εἶναι ἡ ἀληθῆς οὐσία τοῦ πνεύματος, εἰς ἣν τοῦτο χωρεῖ κατὰ μικρὸν καὶ φθάνει τέλος μετὰ τραχὺν καὶ σκληρὸν ἀγῶνα. Ἡ ἐλευθερία λοιπὸν εἶναι ἐπίτευγμα τοῦ πνεύματος, δι' ὑπερνικήσεως τοῦ «ἑτέρου» κατορθούμενον· δὲν εἶναι σύμφυτός τις τοῦ πνεύματος· ἰδιότης ἀλλ' ἀνάπτυξις αὐτοῦ. Τὸ πνεῦμα ἀφ' ἑαυτοῦ ἀναπτυσσόμενον ἐλευθεροῦται καὶ ἀνυψοῦται, ἐλευθερούμενον δὲ καὶ ἀνυψούμενον διέρχεται πολλὰς βαθμίδας, ὡς ἡ παλαιότερα ψυχολογία ἔλεγε ψυχικὰς δυνάμεις². Νοεῖται ἀφ' ἑαυτοῦ ὅτι τότε μόνον ἡ τῆς ψυχῆς ἀνάπτυξις εἶναι δυνατή, ὅταν ἡ ψυχὴ ὑπάρχη οὐχὶ οὐσία ἀλλ' ἐνότης τις ἐν τῷ σώματι ἐνοικοῦσα³ καὶ πανταχοῦ παροῦσα, ἢ, ὡς

¹ Τὸ πνεῦμα ἢ ἡ ψυχὴ δὲν εἶναι κατὰ τὸν Ἑγελον ἀντίθετον πρὸς τὸ σῶμα. Ἐὰν ψυχὴ καὶ σῶμα ἦσαν ἀντίθετοι καὶ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ συνενωθεῖσαι οὐσίαι, ἔπρεπεν ἡ ψυχὴ νὰ εἴχεν ἕδραν τινὰ καὶ νὰ ὑπέκειτο εἰς τὸν χρόνον καὶ τὸν χῶρον. Ἀλλ' οὕτω τὸ πνεῦμα θὰ ἐπήγετο εἰς τὴν ἐν τόπῳ καὶ χρόνῳ ἀλληλουχίαν, ὅπερ ὁμως ἀντίκειται πρὸς τὴν ἐνδόμυχον αὐτοῦ οὐσίαν· διότι ἐν τῇ οὐσίᾳ τοῦ πνεύματος ἔγκειται τὸ διῆκειν καὶ ἐπικρατεῖν τοῦ ἐν χῶρῳ καὶ χρόνῳ (ἐνύλου) κόσμου. Ὅτι δὲ οὕτως ἔχει, μαρτυροῦσι τὰ φαινόμενα τοῦ ζωικοῦ μαγνητισμοῦ καὶ τῆς λεγομένης ἐνοράσεως. Περὶ τῆς σχέσεως ψυχῆς καὶ σώματος ἐπιθι 10, 53 ἐξ. 6, 213 ἐξ.

² Ἡ ψυχολογία δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἐκδέχεται τὴν ψυχὴν ὡς ἀπηρτισμένον ἄθροισμα ψυχικῶν δυνάμεων· εἶναι δὲ σφραλερὸν νὰ διατέρνηται ἡ ζῶσα τοῦ πνεύματος ἐνότης εἰς τὰς λεγομένας ψυχικὰς δυνάμεις καὶ νὰ ἐκλαμβάνηται ὡς ναρκώδης. Οὐχ ἥττον τοῦ Ἑρβάρτου ὁ Ἑγελος κατεπολέμησε μὲν τὴν ψυχολογίαν τῶν δυνάμεων ὡς καταβιβάζουσαν τὴν ζωὴν τοῦ πνεύματος εἰς ψιλὴν μηχανὴν ὑπερέβαλε δ' ἐκεῖνον ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς ἀναπτύξεως.

³ Ψυχὴ καὶ σῶμα δὲν εἶναι δύο συνηρημένα ὄντα ἢ δύο διάφοροι οὐσίαι· ἡ ψυχὴ δὲν εἶναι «ὄν» οὐδὲ τὸ σῶμα συμπάρεδρον αὐτῇ. Τὸ οὐσιῶδες εἶναι μόνον ἡ ἔννοια τοῦ ἀνθρώπου, ἣτις ἐκδηλοῦται ὡς σῶμα καὶ μέρη αὐτοῦ καὶ πάλιν καθίσταται ἡ ἰδεατὴ τούτων ἐνότης. Ἡ σχέσις ψυχῆς καὶ σώματος δύναται νὰ νοηθῇ μόνον ὡς ἐνότης τῆς ἐννοίας καὶ τῆς πραγματικότητος αὐτῆς. Τὸ μὲν σῶμα εἶναι ἡ ἔκφρασις τοῦ αὐτοῦ ἐνός, ὅπερ ἐπιστρέφει εἰς ἑαυτό ὡς ψυχὴ· ἡ δὲ ψυχὴ εἶναι ὁ ἄθροισμός καὶ ἡ συλλογὴ τοῦ αὐτοῦ, ὅπερ ἐκδηλοῦται ὡς σῶμα. Ἡ ταυτότης τῶν ἀντιθέσεων τούτων εἶναι ἡ ζωὴ τοῦ ἐνιαίου ἀνθρώπου. Ὅπερ ἄρα προσπίπτει ὡς ἀντίθεσις σώματος καὶ ψυχῆς εἶναι οὐδὲν

ὁ Ἀριστοτέλης πρῶτος παρετήρησεν, ἐντελέχεια σώματος ὀργανικοῦ¹.

2. Ἡ φιλοσοφικὴ ἢ θεωρητικὴ ψυχολογία ἐξετάζει τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ πνεύματος, ὅπερ ἐκπορεύεται ἐκ τῆς φύσεως καὶ ὑπερνικῶν αὐτὴν καθίσταται αὐτόνομον καὶ ἐλεύθερον. Ἡ δὲ τοῦ καθ' ἕκαστον πνεύματος πορεία πρὸς ἐλευθέρωσιν καὶ ἀνύψωσιν εἰς τὴν ἀληθινὴν αὐτοῦ οὐσίαν διέρχεται τρεῖς σταθμοὺς. Διότι κατὰ πρῶτον τὸ πνεῦμα εἶναι βεβυθισμένον εἰς τὴν φύσιν, εἰς τὴν σωματικὴν ὑπόστασιν· εἶναι δηλαδὴ φυσικὸν πνεῦμα ἢ ψυχὴ, τ. ἔ. ζωογόνος ἀρχὴ τοῦ σώματος. Ἡ ψυχὴ προσπίπτει ὡς τὸ δεδεμένον καὶ ἐνεχόμενον ἐν τῷ ἀνθρώπῳ πνεῦμα. Ἄλλ' ἔπειτα διακρίνει τὸ πνεῦμα ἑαυτὸ ἀπὸ τῆς σωματικῆς ὑποστάσεως, ἀπὸ τῆς φυσικῆς αὐτοῦ ἀτομικότητος καὶ ἀπὸ τοῦ ἔξω κόσμου· αὕτη δὲ ἡ διάκρισις τελεῖται ἐν τῇ συνειδήσει καὶ αὐτοσυνειδησίᾳ. Τέλος δὲ διέρχεται διὰ τοῦ κόσμου τῶν ἀντικειμένων καὶ εἰσδέχεται αὐτόν, γινώσκει καὶ τελειοῖ τὸν κόσμον· τοῦτο ποιεῖ ὡς νόησις καὶ βούλησις, ὡς θεωρητικὸν καὶ πρακτικὸν πνεῦμα· χωροῦν κατὰ μικρὸν τὸ πνεῦμα μανθάνει ἐπὶ τέλους ὅτι τὸ ἐν ἑαυτῷ νοοῦν εἶναι ἢ αὕτη ἀκριβῶς δύναμις τοῦ λόγου, ἣτις αἰσθητοποιεῖται ἐν τῷ κόσμῳ τῶν ἀντικειμένων. Κατὰ τοιοῦτον τρόπον τὸ λανθάνον καὶ δυνάμει πνεῦμα ἀνάγεται εἰς συνειδητὸν καὶ ἐνεργεῖα πνεῦμα, ἢ ἐντελέχεια τοῦ σώματος καθίσταται ἐλευθέρῃ πνευματικῇ προσωπικότητι. Λοιπὸν τὸ ὑποκειμενικὸν πνεῦμα ἀναπτύσσεται κατὰ τρεῖς βαθμίδας, πρῶτον ὡς ψυχὴ (ἄνθρωπος), δεύτερον ὡς συνείδησις καὶ τρίτον ὡς πνεῦμα ἐν στενοτέρῃ καὶ ὑψηλοτέρῃ τῆς λέξεως ἐννοίᾳ. Καὶ ἡ ἐπιστήμη ἄρα τοῦ ὑποκειμενικοῦ πνεύματος ἀναπτύσσεται εἰς τρία κύρια μέρη, εἰς τὴν ἀνθρωπολογίαν δηλονότι καὶ τὴν φαινομενολογίαν καὶ τὴν ψυχολογίαν.

A) ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑ

15. ΨΥΧΗ ΚΑΙ ΙΔΙΟΤΗΤΕΣ

1. Τὸ πνεῦμα ἐν τῇ ἀναφορᾷ αὐτοῦ πρὸς τὸ σῶμα εἶναι ἢ ψυχὴ. Ὡς φυσικὸν ἄτομον φέρον ἐν ἑαυτῷ πολλὰς φυσικὰς ιδιότη-

ἄλλο ἢ διάφορος ἀποψις τῆς ἐννοίας, ἣτις θεωρεῖται τὸ μὲν ἐν τῇ ἑτερότητι αὐτῆς τὸ δὲ καθ' ἑαυτήν.

¹ Διὸ καὶ περὶ πλείστου ποιεῖται ὁ Ἔγγελος τὰ ψυχολογικὰ τοῦ Σταγίριου τοῦ συγγραμματα ἀποφαίνων αὐτὰ ὡς τὸ μοναδικὸν καὶ ἐκπρεπέστατον ἐκ πάσης τῆς προγενεστέρως ἐπιστήμης ἔργον, ὅπερ ἔχει σπουδαιότητα πρὸς τὴν θεωρίαν τοῦ ὑποκειμενικοῦ πνεύματος.

τας¹ εἶναι τὸ πνεῦμα φυσικὴ ψυχὴ². Αὕτη ἀποτελεῖ μέλος τῆς ἀνθρωπότητος, τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, καὶ ἀνήκει εἰς τινὰ φυλὴν καὶ λαόν· πρὸς δ' ἔτι ἔχει ἰδιάζοντα φυσικὰ γνωρίσματα, δι' ὧν διακρίνεται ὡς ὠρισμένον ἄτομον, τουτέστιν ἔχει ἴδιον χαρακτῆρα καὶ ἰδιοσυγκρασίαν. Αἱ τοιαῦται ἰδιότητες εἶναι πᾶσαι φυσικαὶ ποιότητες, ἔμφυτοι καταστάσεις, ἃς φέρει μεθ' ἑαυτοῦ τὸ ἄτομον ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον· εἶναι δὲ τόσῳ ἰσχυρότεραι καὶ σταθερότεραι, ὅσῳ μᾶλλον ἔμμενει τις ἐν τῇ φυσικῇ καταστάσει καὶ δὲν ἀπεμακρύνῃ αὐτῆς διὰ παιδείσεως καὶ ἀσκήσεως³. Αἱ φυσικαὶ ἰδιότητες τῆς ψυχῆς προέρχονται ἐκ τῆς ἀδιασπᾶστου συναρθείας αὐτῆς πρὸς τὸ σύμπαν, τὸν ἥλιον, καὶ τὴν σελήνην καὶ τὴν γῆν. Προστεθήτω ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι φύσει ἠρημένη καὶ ὑφίσταται τὴν ἐπίδρασιν τῶν ὠρῶν τοῦ ἐνιαυτοῦ, τῶν ὠρῶν τῆς ἡμέρας καὶ τῶν ἐναλλαγῶν τῆς σελήνης. Πάντοτε δέ, καὶ ἐν ταῖς ἀνωτάταις τῆς μορφώσεως βαθμίαις καὶ ἐν ταῖς ὁμαλαῖς τοῦ βίου στιγμαῖς, ἐπιδέχεται τὴν ἐπενέργειαν τῶν ἀπὸ τοῦ καιροῦ καταστάσεων ὡς ψυχικὰς διαθέσεις (διάθεσις τοῦ θέρους, τοῦ χειμῶνος, τῆς πρωΐας, τῆς ἑσπέρας κ.τ.τ.). Οὐχ ἥττον καὶ τὰ παντοδαπὰ τῆς γῆς μέρη ἐπιδρῶσιν ἐπὶ τὴν φυσικὴν ψυχὴν καὶ ποιοῦσι τὴν διάκρισιν τῶν φυλῶν⁴ πρὸς τὴν γεωλογικὴν θέσιν τῶν χωρῶν ἀνάλογος εἶναι ἡ ψυχικὴ διάθεσις τῶν φυλῶν⁵. Πρὸς δ' ἔτι ἴδια γνωρίσματα προσποιοῦσι τὰ

¹ Αἱ φυσικαὶ τῆς ψυχῆς ἰδιότητες κατατάσσονται καὶ διακρίνονται παραπλησίως πρὸς τὰ μέρη τῆς ἐννοίας, ἧς διαστέλλονται γενικοὶ καὶ μερικοὶ καὶ ἀτομικοὶ προσδιορισμοί.

² 10, 62 ἔξ.

³ Πᾶσαι αὗται αἱ ἰδιότητες ἐμφαίνονται ζωηρόταται ἐν τοῖς κατὰ φύσιν διάγουσι λαοῖς καὶ τοῖς κατὰ φύσιν ζῶσιν ἀνθρώποις· τούναντίον δὲ πρόκειται ἀσθενέστεραί πως καὶ ἀτονότεραι παρὰ τοῖς προηγημένοις λαοῖς καὶ τοῖς ἀνεπτυγμένοις ἀνθρώποις, εἴαν μὴ ἐξαιρετικαὶ περιπτώσεις, καθ' ἃς ἡ φύσις δὲν δύναται νὰ περισταλῇ, ἐπαναγιάγῃ τὰς ἰδιότητας ἐκείνας εἰς ὅλην αὐτῶν τὴν δύναμιν.

⁴ Πλὴν τῶν γενικωτέρων ἐπιδράσεων τῶν ἀπὸ τῶν πλανητῶν ὑπάρχουσι καὶ μερικώτεραι ἀπὸ τῶν παντοίων τῆς γῆς μερῶν, αἵτινες εἶναι σπουδαῖαι εἰς τὴν μόρφωσιν «τοπικῶν πνευμάτων» (Lokalgeister). Οὕτως ὑπάρχουσι διακρίσεις φύλων καὶ διαφοραὶ ἔθνων ἀφορῶσαι εἰς τὴν διάπλασιν τοῦ σώματος καὶ τὸν τρόπον τοῦ βίου ἔτι δὲ εἰς τὸν διανοητικὸν καὶ τὸν ἠθικὸν χαρακτῆρα τῶν λαῶν. (10, 78 ἔξ.).

⁵ Αἱ φυλαὶ διαιροῦνται εἰς ἔθνη. Οὕτως ἡ Καυκασία φυλὴ περιλαμβάνει σπουδαιότατα ἔθνη, τοὺς Ἑλληνας καὶ τοὺς Ῥωμαίους καὶ τοὺς Γερμανοὺς. Ἐκ τῶν Ἑλλήνων διακρίνει ὁ Ἐγγελοσ ὡς ἀντίθετον ἔχοντας χαρακτῆρα τοὺς Σπαρτιάτας καὶ τοὺς Θηβαίους, ὧν ὑπερτέραν ἐνότητα ἀποτελοῦσιν οἱ Ἀθη-

διάφορα γένη· καὶ οἱ καθ' ἕκαστον οἴκοι καὶ τέλος αἱ κατ' ἄτομον διακρίσεις¹. Αἱ ἀτομικαὶ (προσωπικαὶ) φυσικαὶ ιδιότητες² εἶναι ἔνθεν μὲν ὠρισμένοι κλίσεις καὶ ιδιοφυΐαι³ ἔνθεν δὲ ἴδιοι τρόποι ἐν τῇ συμπεριφορᾷ πρὸς τὰ πράγματα, τ.ἔ. ἡ κρᾶσις⁴, ἔνθεν δὲ τέλος διαφορὰ περὶ τὴν σταθερὰν κατεύθυνσιν τῆς βουλήσεως, ἥτοι ὁ χαρακτήρ, ὅστις θέτει καὶ ἐπιδιώκει ὠρισμένους σκοπούς⁵.

2. Αἱ εἰρημένα ἰδιότητες, αἱ ἀπὸ τοῦ κόσμου καὶ τῆς γῆς, τῆς φυλῆς καὶ τοῦ ἔθνους, τοῦ γένους καὶ τοῦ οἴκου, τῆς κρᾶσεως καὶ τοῦ χαρακτήρος, ἐνυπάρχουσι συγχρόνως. Ἄλλὰ παρὰ ταύτας ὑπάρχουσι καὶ ἄλλαι πολλαὶ ἰδιότητες, αἵτινες ποιοῦσι διαδοχικὴν σειρὰν παντοίων καταστάσεων καὶ εἶναι φυσικαὶ τῶν ἀτόμων μεταβολαί⁶. Τοιαῦται εἶναι αἱ τῆς ἡλικίας, ἣν διακρίνει ὁ Ἐγελος εἰς τρία, τὴν νεότητα καὶ τὴν καθεστηκυῖαν ἡλικίαν καὶ τὸ γῆρας. Ἡ δὲ νεότης πάλιν διακρίνεται εἰς τὴν νηπιακὴν καὶ τὴν παιδικὴν καὶ τὴν ἐφηβικὴν ἡλικίαν.

ναῖοι. Ἐκ δὲ τῶν ρωμανικῶν λαῶν ἐξαίρει ὡς ἐναντίους κατὰ τὸν χαρακτήρα τοὺς Ἰταλοὺς καὶ τοὺς Ἰσπανοὺς, ὧν ἀνωτέραν ἐνότητα ποιοῦσιν οἱ Γάλλοι. Ἐκ δὲ τῶν γερμανικῶν πάλιν λαῶν διακρίνει κατὰ τὰ ἴδια ψυχικὰ γνωρίσματα τοὺς Ἀγγλοὺς καὶ τοὺς Γερμανοὺς.

¹ Ἡ ἀγωγή ἔργον ἔχει νὰ περιορίσῃ τὰς ἀτομικὰς διαφορὰς καὶ νὰ μορφώσῃ τὰς ψυχὰς κατὰ γενικὰς ἀρχὰς καὶ κοινοὺς κανόνας.

² 10, 89 ἐξ.

³ Πρέπει νὰ διακρίνωται ἡ εὐφυΐα καὶ ἡ μεγαλοφυΐα, ὧν ἐκείνη μὲν ἐνεργεῖ μιμουμένη αὕτη δὲ καθισταμένη ὑπόδειγμα· ἐκείνη μὲν δημιουργεῖ νέα εἶδη αὕτη δὲ νέα γένη. Ἀμφότεραι ἔχουσι κοινῇ χρεῖαν τῆς ἀγωγῆς καὶ παιδείας.

⁴ Ἡ κρᾶσις ἢ ἰδιοσυγκρασία περιλαμβάνει τέσσαρα εἶδη, καθ' ὅσον τὸ πρόσωπον ἐν τῇ πρὸς τὰ πράγματα σχέσει συγκινεῖται μᾶλλον ὑπὸ τῶν ἀντικειμένων (ἀντικειμενικὴ κρᾶσις) ἢ μᾶλλον ὑπὸ τοῦ ἰδίου αὐτοῦ ὑποκειμένου (ὑποκειμενικὴ κρᾶσις) καὶ καθ' ὅσον ἡ συγκίνησις εἶναι εὐκολωτέρα καὶ βραχυτέρα ἢ δυσκολωτέρα καὶ διαρκεστέρα. Ἡ ἀντικειμενικὴ λοιπὸν κρᾶσις ἢ εὐκολος καὶ μεταβλητὴ εἶναι ἡ αἰματώδης, ἢ δὲ μᾶλλον δύσκολος καὶ διαρκῆς ἢ φλεγματικὴ· ἢ ὑποκειμενικὴ πάλιν κρᾶσις ἢ εὐσυγκίνητος καὶ σφοδρὰ εἶναι ἡ χολερικὴ ἢ δὲ δυσκολωτέρα καὶ βαθυτέρα ἢ μελαγχολικὴ.

⁵ Ἐὰν οἱ ἐπιδιωκόμενοι σκοποὶ εἶναι οἱ μεγάλοι σκοποὶ τῆς ἀνθρωπότητος, οἱ χαρακτήρες εἶναι μεγάλοι. Οἱ τοιοῦτοι σπανίως ἀναφαινόμενοι φεγγεβολοῦσιν ὡς «οἱ φᾶροι τοῦ κόσμου». Ἐκ τοῦ ἐναντίου δὲ ἡ προσκόλλησις εἰς μικροὺς καὶ ἰδιαιτέρους σκοποὺς ποιεῖ τὸν χαρακτήρα μικρολόγον, ἰδιότροπον καὶ ἀηδῆ. Καὶ εἶναι μὲν κατὰ βάθος ὁ χαρακτήρ ἔμφυτος ἀλλὰ πάντως εἰς τὴν ἀνάπτυξιν καὶ μόρφωσιν αὐτοῦ συντελεῖ ἡ ἀγωγή καὶ ἀσκήσις.

⁶ 10, 98 ἐξ.

Τὴν κυριωτάτην βάσιν τῆς ἡλικίας ποιεῖ ἡ σχέσις τοῦ ἀτόμου πρὸς τὸ γένος, τοῦ ἐγὼ πρὸς τὸν κόσμον. Μεταξὺ τούτων οὐδεμία ὑπάρχει ἀντίθεσις ἐν τῇ νηπιακῇ καὶ τῇ προεσβυτικῇ ἡλικίᾳ πλὴν ὅτι κατ' ἐκείνην μὲν ἡ ταυτότης ἐγὼ καὶ κόσμου προηγεῖται τῆς ἀντιθέσεως κατὰ ταύτην δ' ἐπακολουθεῖ εἰς τὴν ἀντίθεσιν αὐτῶν· ἡ μὲν νηπιακὴ ἡλικία δὲν διαστέλλει εἰσέτι ἡ δὲ προεσβυτικὴ δὲν διαστέλλει πλέον τὸ ἐγὼ καὶ τὸν κόσμον. Τὸ νήπιον ζῆ ἐν τοῖς κόλποις τῆς οἰκογενείας ἐν φυσικῇ ἁρμονίᾳ καὶ ἐν καταστάσει τῆς ἀθρότης· μανθάνει πάντοτε ἐποπτεῖον καὶ παρατηροῦν σὺν τῷ χρόνῳ δὲ προσλαμβάνει σωματικὴν αὐτοτέλειαν, ὅποτε κτᾶται ὀδόντας καὶ ἴσταται καὶ κινεῖται· εἶτα δ' ἔρχεται καὶ εἰς πνευματικὴν αὐτοτέλειαν λαμβάνον ἐπίγνωσιν τοῦ ἐγὼ, δι' ἧς ἐπιγνώσεως χρησιμοποιεῖ πρόσφορα πράγματα ὡς ὄργανα καὶ οὕτω παίζει καὶ συντρίβει ἀθύσματα. Κατὰ μικρὸν ἄρχεται σὺν τῇ παιδικῇ ἡλικίᾳ ἡ ἀντίθεσις τοῦ ἀτόμου καὶ τοῦ γένους· ὁ παῖς οὐ μόνον αὐξάνεται ἀλλὰ καὶ θέλει νὰ αὐξηθῇ καὶ καταστῇ μέγας, ἐπιθυμεῖ νὰ γίνῃ ὡς οἱ ἐνήλικες. Διὰ τῆς ἥβης ὁ παῖς μεταβαίνει εἰς τὴν νεότητα, ὅτε ἡ τοῦ ἀτόμου καὶ τοῦ γένους ἀντίθεσις ἐπιτείνεται καὶ νέον προσλαμβάνει χαρακτῆρα. Ὁ νεανίας προβάλλει ἑαυτῷ ὡς πρότυπον τὸ γένος οὐχὶ δ' ὅμως οἶον εἶναι τοῦτο ἐν τῇ πραγματικότητι ἀλλ' ἐν μορφῇ ἰδεατῇ. Ὁ ἰδεώδης ἔρως, ἡ ἰδεώδης φιλία, ἡ ἰδεατὴ τοῦ κόσμου κατάστασις ἐμψυχοῦσι καὶ τρέφουσι τὴν νεανικὴν ἡλικίαν. Ἐντεῦθεν ἐκπορεύεται τῆς νεότητος ἡ ἀποστροφή πρὸς τὸ πραγματικὸν καὶ ἡ ῥοπή πρὸς τὸ ἰδεῶδες, ἡ κλίσις πρὸς τὸ οὐτοπικὸν καὶ χιμαιρικόν¹. Τὰ ἰδεῶδη ὅμως δὲν παραμένουσιν ἀλλὰ καταλείπονται ἢ μεταβάλλονται σὺν τῇ προόδῳ τῆς ἀναπτύξεως καὶ τῇ γνώσει τοῦ κόσμου. Καὶ τοῦτο γίνεται κατὰ τὴν μετάβασιν ἀπὸ τῆς νεανικῆς εἰς τὴν ἀνδρικήν ἡλικίαν. Ἀντὶ τῶν ἰδεωδῶν κρατοῦσιν ἤδη τὰ ἔργα· ὁ ἀνὴρ ἀσμενίζει εἰς τὸν πρακτικὸν βίον καὶ ἐνεργεῖ κατὰ τὰς ὑπαγορεύσεις τοῦ νοῦ, τείνει νὰ πληρώσῃ τὰς ἐπιθυμίας καὶ ἐπιτύχῃ τῶν σκοπῶν προσαρμοζόμενος πρὸς τὸν πραγματικὸν κόσμον. Πλὴν ἀλλ' ἡ ἐνασχόλησις ἐν τῷ πραγματικῷ κόσμῳ ἀποβαίνει τυπικὴ συνήθεια καὶ κατ' ὀλίγον ὁ πρακτικὸς βίος μαραίνεται καὶ ἀφίσταται τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων. Ἡ τοιαύτη ἀπὸ τοῦ κόσμου ἀποχὴ καὶ ἀπὸ τῆς πραγματικότητος ἀπόστασις χαρακτηρίζει τὸ γῆρας, ἐν ᾧ περὶ παύεται ἡ ἀντίθεσις τοῦ ἐγὼ πρὸς τὸ γένος. Ὁ γέρον λησμονεῖ τὰς λεπτομερείας καὶ τὰ συμβεβη-

¹ Εἰς τὴν νεότητα φαίνεται ὁ κόσμος τοιοῦτος, οἷος κατ' ἀλήθειαν εἶναι, τουτέστιν ὡς αἰσθητοποίησις τοῦ λόγου καὶ τῆς ἰδέας, ὡς μορφὴ τις τοῦ ἰδεατοῦ.

κότα, ὧν εἶναι πλήρης ὁ πρακτικὸς βίος, καὶ φυλάττει μόνον τὸ οὐσιῶδες καὶ ἀπαραίτητον περιεχόμενον τῆς ζωῆς καὶ τοῦ κόσμου¹.

Πλὴν τῶν φυσικῶν μεταβολῶν τῆς ἡλικίας ὑφίσταται ἡ ψυχὴ τὴν ἐπίδρασιν τῆς ἀντιθέσεως τῶν ἀτόμων τοῦ γένους ὑπόκειται εἰς τὴν σχέσιν τῶν φύλων, ἧτις ἀναπτύσσεται καὶ αὐτὴ ἀνάπτυξιν ἄγουσαν διὰ τῆς ὁμαλῆς καὶ κανονικῆς ὁδοῦ εἰς τὸν γάμον καὶ τὴν οἰκογένειαν.

16. Αἰσθήσις καὶ Συναίσθησις

1. Ἡ φυσικὴ ψυχὴ εἶναι μὲν ἡ αὐτὴ πρὸς ἑαυτὴν εἶναι δὲ πάλιν διάφορος ἑαυτῆς. Ἡ αὐτὴ μὲν εἶναι ὡς ὑπάρχουσα προσωπικὴ, διάφορος δὲ ὡς λαμβάνουσα κατὰ τὰ εἰρημένα ἁλλοίας ἐκάστοτε ἰδιότητος καὶ φυσικῆς ποιότητος. Ἡ τοῦ ψυχικοῦ βίου διαφορὰ ἐμφαίνεται μάλιστα ἐν δυσὶ ἐναντίαις ἀεὶ ἐναλλαττομέναις καὶ ἀλλήλας διαδεχομέναις καταστάσεσι, τῷ ὕπνῳ καὶ τῇ ἐγρηγόρσει². Ὑπνος καὶ ἐγρηγόρσις ἀντιστοιχοῦσιν ὁμαλῶς εἰς τὴν φυσικὴν ἐναλλαγὴν νυκτὸς καὶ ἡμέρας. Ἀλλ' ὁ ψυχικὸς βίος δὲν περιορίζεται ἐν τῇ συνεχεῖ ὕπνου καὶ ἐγρηγόρσεως ἐναλλαγῇ, διότι ἀνυψοῦται ὑπεράνω αὐτῶν καὶ ἐκδηλοῦται ὡς ὑπερτέρα ἐνότης τῶν δύο τούτων ἀντιθέτων καταστάσεων καὶ πασῶν καθόλου τῶν ἐν τῇ φυσικῇ ψυχῇ περιεχομένων ἰδιοτήτων. Ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος ἀνωτέρα ψυχικὴ ἐνότης ἔγκειται ἐν τούτῳ, ὅτι ἡ ψυχὴ δὲν ἔχει ἀπλῶς ἐν ἑαυτῇ πάσας ἐκεῖνας τὰς ποιότητας (ὡς τὸ πρᾶγμα τὰς ἑαυτοῦ ἰδιότητας) ἀλλὰ συνάπτει αὐτὰς ἐν ἑαυτῇ καὶ ἔχει οἰκείας, εὐρίσκει δ' ἑαυτὴν καθωρισμένην ἐν αὐταῖς (*empfindet*), τ.ἔ. αἰσθάνεται³.

¹ Ἐν τῷ γήρατι κατὰ κανόνα ἀποβάλλει ὁ ἄνθρωπος τὸ ἔρμα τῶν περιττῶν καὶ ἀνωφελῶν πραγμάτων καὶ διατηρεῖ τὰ ὡς ἀληθῶς ἀγαθὰ. Αὕτη εἶναι ἡ τῆς μνήμης ἀσθένεια καὶ ἡ σοφία τοῦ γήρατος. (10, 108).

² Ὁ ὕπνος εἶναι ἡ κατάστασις τῆς τελείας ἡρεμίας, διὸ καὶ παραβάλλεται ὑπὸ τῶν παλαιῶν πρὸς τὸν θάνατον. Ἡ μετάβασις ἀπὸ τῆς ἐγρηγόρσεως εἰς τὸν ὕπνον, ὁ νυσταγμὸς, γίνεται διὰ τούτου, ὅτι αἱ παραστάσεις δὲν διακρίνονται πλέον ἀπ' ἀλλήλων. Τούναντίον δὲ ἡ μετάβασις ἀπὸ τοῦ ὕπνου εἰς τὴν ἐγρηγόρσιν τελεῖται διὰ τῆς ἐκ νέου διακρίσεως τῶν παραστάσεων. Ἐπὶ τοῦ ζητήματος τῆς διαφορᾶς τῆς ὄνειρώξεως καὶ τῆς ἐγρηγόρσεως γνωματεύει ὁ Ἐγελος ὅτι τὴν διαφορὰν ποιεῖ οὐχὶ τὸ διαφέρον καὶ ἡ σαφήνεια τῶν παραστάσεων (διότι καὶ τῶν ὄνειρευομένων αἱ εἰκόνες δύνανται ὡς πρὸς ταῦτα νὰ μὴ ὑστερῶσιν) ἀλλ' ἡ ἀλληλουχία καὶ ἡ ἀναγκαιότης, ἧς ἀρετὰς ἔχουσι μόνον αἱ παραστάσεις τοῦ ἐγρηγορότου. (10, 110 ἐξ.).

³ Ἐν τῷ αἰσθήματι πᾶς διορισμὸς εἶναι εἰσέτι ἄμεσος καὶ ἀνήκει εἰς τὴν φυσικὴν ἰδιότητα τοῦ ἀτόμου. Τὸ αἰσθημα εἶναι «ἡ μορφή τῆς ἀμαυρᾶς ὑφῆς τοῦ πνεύματος ἐν τῇ ἀσυνειδήτῳ καὶ ἀλόγῳ αὐτοῦ ἀτομικότητι», εἶναι στοι-

Ἡ ψυχὴ ἔχει τὰ αἰσθητὰ ὡς ἀμέσως δεδομένα καὶ ὑπάρχει καθ' ἑαυτὴν ἐν πάσαις ταῖς ἑαυτῆς ιδιοτήσιν. Ἐν πάσῃ λοιπὸν αἰσθήσει ἡ ψυχὴ εἶναι αὐτοτελής καὶ λαμβάνει αἰσθησιν καὶ ἑαυτῆς. Διακρίνονται δὲ τὰ αἰσθήματα εἰς ἑξωτερικὰ καὶ ἑσωτερικὰ¹· ἐκεῖνα μὲν εἶναι αἱ καθ' αἰσθησιν ἐντυπώσεις ταῦτα δὲ τὰ εἴτε εὐάρεστα εἴτε δυσάρεστα συναισθήματα. Τὰ αἰσθητήρια, δι' ὧν γίνονται αἱ καθ' αἰσθησιν ἐντυπώσεις, εἶναι ἀνάλογα πρὸς τὴν εἰδικὴν φύσιν τῶν ἐκτὸς πραγμάτων. Τῆς τοιαύτης δὲ εἰδικότητος διακρίνει ὁ Ἐγγελοσ τρία εἴδη, τὴν φυσικὴν ἰδανικότητα, τὴν πραγματικὴν διαφορὰν καὶ τὴν σωματικὴν ἢ γήινην ὀλότητα². Φυσικὴν ἰδανικότητα λέγει τὸ σῶμα ἄνευ οἵασδῆποτε στερεότητος, μόνην δηλαδὴ τὴν ἑξωτερικὴν καὶ μόνην τὴν ἑσωτερικὴν ὄψιν τοῦ σώματος. Καὶ ἐκείνη μὲν καθίσταται αἰσθητὴ ὡς φῶς καὶ χρῶμα αὕτη δὲ ὡς τόνος καὶ ἦχος· ἐκεῖνο μὲν τὸ αἰσθημα λαμβάνεται διὰ τῆς ὀράσεως τοῦτο δὲ διὰ τῆς ἀκοῆς³. Πραγματικὴ δὲ διαφορὰ ὀνομάζεται ἡ λειτουργία τῆς τῶν σωμάτων διαλύσεως (διαφορήσεως καὶ ἑξατμίσεως), δι' ἧς γίνονται τὰ αἰσθήματα τῆς ὀσμῆς καὶ τῆς γεύσεως. Τέλος δὲ σωματικὴ ὀλότης εἶναι ἡ ποιότης τῆς στερεᾶς καὶ τῆς ἄλλῃς καθόλου σωματικῆς φύσεως, ἧτις ποιεῖ τὸ αἰσθημα τῆς ἀφῆς, τοῦ βάρους καὶ τῆς θερμότητος, τῆς συνοχῆς καὶ τῆς μορφῆς.

2. Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῶν ἑξωτερικῶν αἰσθημάτων. Τὰ δ' ἑσωτερικὰ αἰσθήματα⁴ ἢ τὰ συναισθήματα ἐκφράζουσι μερικὰς καταστάσεις τοῦ καθ' ἕκαστον ὑποκειμένου (ὀργήν, φθόνον, αἰσχύνην κ.τ.τ.) ἢ διαθέσεις γενικῆς σημασίας (δίκαιον, ἠθικὴν, θρησκείαν, καλὸν καὶ ἀληθὲς καὶ ὅσα τοιαῦτα). Τὰ τε αἰσθήματα καὶ τὰ συναισθήματα καὶ πᾶσαι καθόλου αἱ ἑσωτερικαὶ καταστάσεις περιέχονται ἐν τῇ φυσικῇ ψυχῇ ὡς τῇ ἐνιαίᾳ καὶ ἀτομικῇ ὀλότητι, ἧτις αἰσθάνεται καὶ συναισθάνεται. Τὸ ἐγὼ τῆς ἀτομικῆς ὑπάρξεως δὲν εἶναι μόνον τὸ πάσας τὰς ἐκδηλώσεις τῆς ζωῆς ἐμπεριέχον ἐνιαῖον ὄν ἀλλ' ἅμα καὶ ὁ πρυτανεύων χαρακτήρ, ὁ παράσκευαστὴς καὶ ἰθύντωρ τῶν τρόπων τοῦ βίου. Τοῦτο δὴ τὸ δεσπότην ἐγὼ, ὅπερ ἐνοικεῖ μὲν ἐν ἐκάστῳ ἀλλ' ἐνυπάρχει ἔντονον καὶ

χειωδέστατον καὶ οὐχὶ ὑπέρτατον κατὰ τὴν ἀξίαν. Ἐν τῷ αἰσθηματι ἐξαίρει ὁ Ἐγγελοσ τὸ φυσικὸν καὶ τὸ ψυχικὸν μέρος. (10, 122 ἐξ.).

¹ 10, 126 ἐξ.

² 10, 127 ἐξ.

³ Βλέπομεν μόνον τὴν ἐπιφάνειαν, τὸ δὲ βάθος τῶν σωμάτων καὶ τὰς ἀποστάσεις αὐτῶν δὲν βλέπομεν ἀλλὰ συμπεραίνομεν ἐκ τῶν αἰσθημάτων τῆς σκιᾶς καὶ τοῦ σκότους.

⁴ 10, 139 ἐξ.

ζωηρόν ἐν τοῖς μεγάλοις καὶ σπουδαίοις ἀνθρώποις, καλεῖται ὑπὸ τοῦ Ἑγέλου ὁ δαίμων (der Genius)¹. Ὁ δαίμων εἶναι ἡ ἰδιάζουσα ἐκάστου φύσις, ἡ ἐνδόμυχος τοῦ προσώπου οὐσία² καὶ ἐνεργεῖ ἀμέσως καὶ ἀνεπιγνώστως, ἣν ἐνέργειαν καλεῖ ὁ φιλόσοφος μαγικήν³, καὶ κατ' ἀκολουθίαν ὀνομάζει τὸν δαίμονα «τὴν ἀμέσως ἐπαισθανομένην ψυχὴν». Ἡ ἐπαισθανομένη ψυχὴ διήκουσα δι' ὅλου τοῦ ἐν ᾧ ζῆ κόσμου, ἔχει τῶν συμβαινόντων προαίσθησιν, ἣτις ἐμφανίζεται τοσοῦτω ἰσχυροτέρα ὅσῳ μᾶλλον ἡ ψυχὴ εἶναι ἤρεμος συλλεγομένη εἰς ἑαυτὴν καὶ μὴ περισπωμένη ὑπὸ τῶν πραγμάτων τοῦ καθ' ἡμέραν βίου· ὅπερ γίνεται κατὰ τὴν νύκτα, καθ' ὕπνον καὶ ἐν ὄνειρῳ. Ἀλλ' ἐνδέχεται πρόσωπόν τι νὰ ἀνευρίσκη τὸν ἑαυτοῦ δαίμονα ἐν ἑτέρῳ προσώπῳ, ἐξ οὗ αἰσθάνεται ἑαυτὸ ἀμέσως ἐξαρτώμενον καὶ ἰσχυρῶς δεσμευόμενον. Οὕτω γεννῶνται ἐν τισιν αἱ λεγόμεναι μαγικαὶ σχέσεις, αἵτινες εἶναι ὅλως φυσικαὶ ὅταν τὸ ἕτερον πρόσωπον ἐξαρτᾶται σωματικῶς ἐκ τοῦ ἄλλου, καθὰ δὴ τὸ ἔμβρυον ἐν τῇ κοιλίᾳ τῆς μητρός⁴.

3. Ἡ συναισθανομένη ψυχὴ μετὰ τῆς φυσικῆς καὶ τῆς αὐτοσυνειδήτου (πνευματικῆς) εἶναι τρεῖς τοῦ ψυχικοῦ βίου μορφαί, βαθμολογικαὶ ἀναπτύξεις τοῦ ὑποκειμενικοῦ πνεύματος ἐν ἐνὶ καὶ τῷ αὐτῷ προσώπῳ συνηνωμένα. Ἀλλ' ἐνδέχεται τὸ συναισθημα νὰ κρατήσῃ τῶν ἄλλων τῆς ψυχῆς ἐνεργειῶν, τῆς τε φυσικῆς καὶ τῆς πνευματικῆς ἐνεργείας καὶ νὰ ἀποβῆ ἡ δεσπόζουσα ψυχικὴ κατάστασις· τότε ἐμφανίζεται ὡς ἄμεσος παρατήρησις καὶ μαγικὴ γνῶσις, ὡς ὀξυδέρκεια καὶ διορατικότης (Hellsehen). Ὅταν ἡ συναισθηματικὴ ζωὴ ὡς κατάστασις τοῦ αὐτοσυνειδήτου ἀνθρώπου ἔλθῃ εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὴν ἔλλογον συνείδησιν, ἀνακύπτουσι φαινόμενα προσεγγίζοντα πρὸς τὴν νοσηρότητα, οἷον ὁ «μαγνητικὸς ὑπνωτισμὸς»⁵.

¹ 10, 158 ἐξ.

² Οἱ παλαιοὶ ἐθεώρουν τὸν δαίμονα ὡς τὸ προστατευτικὸν ἐκάστου πνεῦμα, ὡς ἰδιόν τι καὶ διακεκριμένον ὄν.

³ Ἡ ἄμεσος μαγεία εἶναι ἡ ἐπενέργεια, ἣν ἐπὶ τὸ οἰκεῖον σῶμα ἔχει τὸ ἐπὶ μέρος πνεῦμα ὑποτάττον καὶ καθιστῶν αὐτὸ πρόθυμον ἐπιτελεστήν τῆς ἰδίας βουλήσεως.

⁴ 10, 155 ἐξ.

⁵ Ἐνταῦθα ἀνήκουσιν ἡ ὑπνοβασία, ἡ καταληψία, ἡ τηλεγνωσία, ἡ μεταλλομαντεία καὶ ὑδρομαντεία, ὁ ὄραματισμὸς, ὁ ζωικὸς μαγνητισμὸς καὶ ὅσα τοιαῦτα. Πρὸς τὰ φαινόμενα ταῦτα ἐπέδειξεν ὁ Ἑγελος ζωηρόν διαφέρον καὶ διέλαβε περὶ αὐτῶν ἐκτενῶς. Παρατηρεῖ δὲ ὅτι τὰ τοιαῦτα ποικίλα καὶ διάφορα ἀλλήλων φαινόμενα χρήζουσι πρὸ παντός ἐπικυρώσεως· ἀλλ' ἅμα καθάπτεται ἐκείνων, ὅσοι μένουσιν οὕτω προσηλωμένοι εἰς τὰς κατηγορίας τοῦ νοῦ,

4. Τὰ πολλὰ καὶ ποικίλα συναισθήματα συνάπτονται μὲν καὶ σινέχονται πρὸς ἄλληλα συνενοῦνται δὲ καὶ συγκεντροῦνται περὶ τὸ οἰκεῖον συναισθανόμενον ὑποκείμενον· ἀποτελοῦσιν ἓν καλῶς διατεταγμένον καὶ εὐπαγῶς συνηρημένον ὅλον, οὗ κέντρον εἶναι τὸ ὠρισμένον λογικὸν καὶ αὐτοσυνείδητον ὑποκείμενον. Ἡ συναισθανομένη αὕτη ψυχὴ ζῆ καὶ κινεῖται ἐν τοῖς ἐπὶ μέρους συναισθήμασι καὶ ταῖς ἀπὸ τούτων καταστάσεσιν. Εἶναι δ' ὅμως δυνατόν νὰ δεσμευθῆ τόσον ὑπότινος τῶν συναισθημάτων, ὥστε νὰ ἀπολέσῃ τὴν δύναμιν αὐτῆς καὶ τὸ κράτος· ἰδιαίτερον συναίσθημα μετατίθεται ἐκ τῆς περιφερείας τοῦ ψυχικοῦ βίου εἰς τὸ κέντρον καὶ καθίσταται κακὸς δαίμων τοῦ προσώπου. Ἡ τοιαύτη μετάθεσις, ἀποβᾶσα σταθερά, εἶναι ἡ παράνοια¹, νοσηρὰ κατάστασις ἀφορμὴν ἔχουσα τό τε σῶμα καὶ τὴν ψυχὴν². Ἐν καὶ τὸ αὐτὸ πρόσωπον διατέμνεται, οὕτως εἶπεῖν, καὶ διασχίζεται εἰς δύο ὑποκείμενα, εἰς τὴν συναισθανομένην δηλονότι ψυχὴν καὶ τὴν νοοῦσαν ψυχὴν, ἧτις τελευταία δύναται ὑπ' ἐκείνης ὅλως νὰ ἐπισκιασθῆ³. Ἡ δὲ ὁμαλὴ καὶ κανονικὴ ἐναλλαγὴ τῆς ὄνειροπολήσεως καὶ

ὥστε νὰ ἀρνῶνται αὐτὰ τὰ πράγματα παρορῶντες ἀξιοπίστους μαρτυρίας καὶ μὴ ἀνομιολογοῦντες ὅ τι διὰ τῶν ἰδίων αὐτῶν βλέπουσιν ὀφθαλμῶν. Οὐχ ἦττον ἐλέγχει καὶ κακίζει ὡς πλημμελῆ τὴν τάσιν ἐκείνων ὅσοι ὑπερτιμῶσι τὰ φαινόμενα ταῦτα ἐκλαμβάνοντες ὡς ὑπέροχα τοῦ πνεύματος φαινόμενα, ὡς ἀποκαλύψεις ὑψηλοτέρων καὶ βεβαίων ἀληθειῶν. (10, 168 ἔξ. 177 ἔξ.).

¹ Κυριώτατα τῆς παρανοίας εἶδη εἶναι ἡ ἀμβλύνοια καὶ ἡ μωρία καὶ ἡ παραφροσύνη. Ἡ μὲν ἔμφυτος καὶ ἀνίατος ἀμβλύνοια εἶναι ἡ ἡλιθιότης, ἧτις κατάστασις οὐδεμίαν ἐπιτρέπει ἐπίδοσιν· ἡ δ' ἐπίκτητος ἀμβλύνοια προέρχεται ἐξ ἀσθενείας ἢ ἀκολασίας. Ἡ μωρία πάλιν ἐνέχει μὲν ποιᾶν τινα ἐνέργειαν τοῦ πνεύματος ἀλλὰ περιλαμβάνει καὶ ἐνισχύει ἐναντίας πρὸς τὴν φύσιν τῶν πραγμάτων καὶ νοσηρὰς παραστάσεις, οἷαι εἶναι ἡ εἰς σκέψιν αὐτοκτονίας φθάνουσα βαρυθυμία καὶ ἡ μεγαλομανία. Κατὰ δὲ τὴν παραφροσύνην ἰδίαιτις παράστασις δεσπάζει τοῦ λογικοῦ πνεύματος καὶ προελαύνει ἐνίστε εἰς μανίαν. Πᾶσαι αὗται αἱ ἀσθένειαι ὡς ἔχουσαι αἰτίαν τὴν τε ψυχὴν καὶ τὸ σῶμα, πρέπει νὰ θεραπεύωνται ψυχικῶς καὶ σωματικῶς. (10, 220 ἔξ.).

² Τὴν παράνοιαν ἐξετάζει ἡ ἀνθρωπολογία ὡς ἐπιστήμη τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς. Πλὴν ὅμως δὲν ἀποτελεῖ ἐκείνη οἶονεὶ βαθμίδα, ἣν ὀφείλει ὁ ψυχικὸς τοῦ ἀνθρώπου βίος νὰ διέλθῃ, ἀλλ' εἶναι, ὡς καὶ τὸ ἔγκλημα, ὑπερβολὴ καὶ ἀκρότης, ἣν τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ἐν τῇ πορείᾳ τῆς ἀναπτύξεως αὐτοῦ πρέπει νὰ φεύγῃ. Ἡ τοιαύτη κατάστασις εἶναι ἔκρυθμος καὶ ἀνώμαλος μὴ ἀπαντῶσα παρὰ πᾶσιν ὡς ἀκρότης ἀλλὰ συνήθως ὑπάρχουσα ὡς πλάνη καὶ ἔλλειψις. (10, 205 ἔξ.).

³ Τὸ ἐγὼ ἐκβάλλεται ἐκ τοῦ κέντρου τῆς ἑαυτοῦ ἐνεργείας καὶ καταλαμβάνει δύο κέντρα, τὸ μὲν ἐν τῷ ὑπολοίπῳ μέρει τῆς νοητικῆς συνειδήσεως τὸ δὲ ἐν τῷ παρακρουσθέντι μέρει αὐτῆς.

τῆς ἐγρηγόρσεως μετατρέπεται εἰς κατάστασιν συνεχοῦς ὄνειροπολήσεως, εἰς τὴν κατάστασιν τοῦ ἐν ἐγρηγόρσει ὄνειροπολοῦντος. Αὕτη εἶναι νοσηρῶς διαταράττουσα, ὡς πᾶσα ἀσθένεια, καὶ καταστρέφουσα τὸν ὄργανισμόν, ἐὰν μὴ δεόντως θεραπευθῇ. Πρὸς διατήρησιν δὲ τῆς ψυχικῆς ὑγιείας ἐπιβάλλονται ἡ ψυχὴ νὰ διαμένῃ κυρία τῶν ἰδίων αὐτῆς αἰσθημάτων καὶ συναισθημάτων, ἵτις κυριότης ἐπιτυγχάνεται διὰ τῆς συχνῆς ἐπαναλήψεως τῶν οἰκείων ἐντυπώσεων, τ.ἔ. διὰ τῆς συνηθείας, τῆς ὡς εἶπεῖν δευτέρας ταύτης φύσεως¹. Ἡ συνηθία συνάπτει τὴν προσωπικὴν ζωηρότητα πρὸς τὴν ἀνεπίγνωστον ἐνεργεῖαν καὶ μηχανικὴν προᾶξιν, καί² ἦν οὐχὶ πλέον τὸ μερικὸν ἀλλὰ μόνον τὸ ὅλικόν παρατηρεῖται³. Περιλαμβάνουσα δὲ πάντα τὰ εἶδη τῆς τοῦ πνεύματος ἐνεργείας, οἷον τὸ ἴστασθαι καὶ κινεῖσθαι, τὸ βλέπειν καὶ τὸ νοεῖν καὶ τὰ ταιαῦτα, προπαρασκευάζει τὴν φυσικὴν ψυχὴν εἰς τὴν ἀληθινὴν ἐλευθερίαν, εἰς τὸ τηρεῖν δηλονότι οἷς ὁ ἄνθρωπος θέτει ἑαυτῷ λογικοὺς νόμους. Οὕτως ἡ συνηθία κατέχει ἐν τῷ βίῳ ἕκαστον ἄνθρώπου τὴν αὐτὴν θέσιν ἣν τὰ ἦθη ἐν τῷ βίῳ τοῦ ὅλου λαοῦ. Ἀπλῶς εἶπεῖν ἡ τῆς συνηθείας δύναμις εἶναι ἐξαίρετος⁴, ἀφοῦ ἀποβαίνει κατὰ τὸ εὐλόγως λεγόμενον «δευτέρα φύσις». Δι' ἐκείνης ἡ ψυχὴ κρατεῖ τῶν ἑαυτῆς αἰσθημάτων καὶ συναισθημάτων, διήκει διὰ τοῦ σώματος καὶ ἔχει ἐπ' αὐτὸ ἐπίδρασιν μαγικὴν. Ἡ μὲν ψυχὴ ἀποτελεῖ τὸ ἐσωτερικόν τὸ δὲ σῶμα τὸ ἐξωτερικόν, ἀμφότερα δὲ εἶναι ἓν καὶ τὸ αὐτὸ πράγμα καὶ ἡ ταυτότης αὕτη ἔχει τὸν χαρακτῆρα τῆς ἐνεργείας καὶ τῆς πραγματικότητος. Διὸ ἐπονομάζεται ὑπὸ τοῦ φιλοσόφου ἡ φυσικὴ ψυχὴ *πραγματικὴ ψυχὴ* (wirkliche Seele)⁵.

5. Ὁ ψυχικὸς βίος φέρει χοιρῶν πνευματικὴν διακεχυμένην εἰς ὅλην τὴν μορφήν τοῦ ἀνθρώπου καὶ διακρίνουσαν αὐτὸν ἀπὸ πάντων ἀνεξαιρέτως τῶν ζώων⁶. Ἡ πνευματικὴ αὕτη χοιρῶν τῆς ἀνθρωπίνης

¹ 10, 234 ἐξ.

² Διὰ τῆς συνηθείας τὰ κατὰ πρότερον δυσάρεστα καὶ ἀλγεῖνά συναισθήματα, οἷον τὰ τοῦ ψύχους καὶ τοῦ καύματος, καθίστανται ἀδιάφορα. Αἱ δ' ἐπιθυμίαι καὶ ὄρμαι ἀμβλύνονται διὰ τοῦ ἔθους τῆς κατὰ φύσιν ἀποπληρώσεως καὶ οὐχὶ διὰ τῆς μοναχικῆς διαίτης καὶ ἀσκητικῆς ἀποχῆς.

³ Ὁ Ἐγγελοσ παρατηρεῖ ὅτι ἡ κατὰ παράδοσιν ψυχολογία παρορᾷ τὴν σπουδαιότητα τῆς συνηθείας καὶ ὅτι τὴν ἀξίαν αὐτῆς δὲν μειοῖ ἢ παρὰ τινῶν μικρολόγος καὶ σχολαστικὴ χρῆσις.

⁴ 10, 245 ἐξ.

⁵ Κατὰ τὴν σωματικὴν κατασκευὴν ὁ ἄνθρωπος δὲν διαφέρει πολὺ τοῦ πιθήκου ἀλλὰ διὰ τῆς πνευματικῆς μορφῆς τοῦ σώματος διαστέλλεται τόσον

μορφῆς ἐμφαίνεται ἐν τε τῇ ἐκουσίᾳ καὶ τῇ ἀκουσίᾳ αἰσθητοποιήσει τῶν συναισθημάτων καὶ διαθέσεων, ἥτοι ἐν τοῖς παντοίοις τοῦ σώματος σχηματισμοῖς, ὡς εἶναι αἱ χειρονομίαι καὶ αἱ κινήσεις¹ τῶν μερῶν τοῦ σώματος². Οἱ ποικίλοι δηλαδή τοῦ σώματος αὐτόματοι σχηματισμοὶ ἔχουσιν αἰτίαν τὴν ψυχὴν καὶ ἐξαγγέλλουσιν ἐσωτερικὰ φαινόμενα, διὸ χρησιμεύουσιν ὡς σύμβολα τῶν συναισθημάτων. Πᾶς ἄνθρωπος ἔχει προσλάβει ἐξ ἔθους σταθερὸν τρόπον ἐκδηλώσεως τῶν συναισθημάτων καὶ διαθέσεων ἢ δὲ προσεκτικὴ παρατήρησις καὶ ἀκριβῆς γνῶσις τῶν ἐκδηλώσεων τούτων ἀποτελεῖ τὸ ὑποκείμενον ἰδιαιτέρας ἐπιστήμης. Οὕτως ἡ νοητικὴ καὶ ἡ ἠθικὴ ἐκάστου φύσις (ὁ χαρακτήρ) ἐκφαίνεται διὰ τῆς ἐκφράσεως τοῦ προσώπου (τῆς φυσιογνωμίας), ἔτι δὲ διὰ τῆς κατασκευῆς τοῦ κρανίου, καὶ τοῦ ἐγκεφάλου³. Ἄλλὰ πολλῶ σαφέστερον καὶ ἀσφαλέστερον ἀποκαλύπτεται ὁ χαρακτήρ καὶ ἡ διάνοσις τοῦ ἀνθρώπου διὰ τῆς γλώσσης καὶ τῶν πράξεων⁴.

B) ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΛΟΓΙΑ⁵

17. Η ΣΥΝΕΙΔΗΣΙΣ

1. Τὸ πνεῦμα (ψυχὴ) ἐλευθεροῦται ἀπὸ τῶν φυσικῶν περιορισμῶν καὶ ἀφυπνίζεται ὡς ἐγώ, οὕτω δὲ ἀνυψοῦται καὶ καθίσταται συνείδησις, περὶ ἧς διαλαμβάνει ἡ Φαινομενολογία τοῦ πνεύματος⁶. Ἡ ψυχὴ ὑπάρχει ἤδη ἐν τῷ σώματι αὐτοτελῆς καὶ ὡς

ἀπὸ τοῦ ζόφου τούτου, ὥστε ὁ κίθηκος προσπελάζει πρὸς τὸ πτηνὸν μᾶλλον ἢ πρὸς τὸν ἄνθρωπον.

¹ Τοιαῦται εἶναι ἡ κίνησις τῆς κεφαλῆς, ἡ ἀνάσπασις τῶν ὀφθαλμῶν, ὁ μυκτηρισμὸς, ἡ χειραψία, ἡ ὑπόκλισις κ.τ.τ.

² Ἐὰν αἱ περὶ ὧν ὁ λόγος ἐκδηλώσεις στερῶνται τοῦ πνευματικοῦ τόνου καὶ προσπίπτωσιν ὡς ἀτελεῖς καὶ ἀχαλίνωτοι τῶν συναισθημάτων ἐξορμήσεις, εἶναι καὶ λέγονται μορφασμοί.

³ Ἡ μὲν σπουδὴ τῆς φυσιογνωμίας πρὸς διάγνωσιν τοῦ χαρακτήρος καλεῖται Φυσιογνωμονικὴ ἢ δὲ τοῦ κρανίου καὶ τοῦ ἐγκεφάλου Κρανιολογία καὶ Φρενολογία.

⁴ 10. 246 ἐξ.

⁵ Ἡ Φαινομενολογία πληροῖ ὅλον τὸν δεύτερον τόμον τῆς ἐκδόσεως τοῦ Glockner.

⁶ Τὸ πνεῦμα κατὰ μικρὸν ἀνυψοῦται καὶ ὀρμώμενον ἀπὸ τῆς συνήθους συνειδήσεως (ἀπὸ τῆς ἀντιθέσεως ὑποκειμένου καὶ ἀντικειμένου) φθάνει διὰ πολλῶν βαθμίδων εἰς τὴν ἀπόλυτον γνῶσιν. Αἱ βαθμίδες αὗται εἶναι αἱ μορφαὶ ἢ τὰ φαινόμενα τοῦ πνεύματος. (ὄθεν καὶ ἡ ἐπιγραφή τοῦ ἔργου «Φαινομενολογία τοῦ πνεύματος»).

τοιαύτη διακρίνει καὶ προσέτι ἀντιτάττει ἑαυτὴν πρὸς ἐκεῖνο καὶ πρὸς τὸν ἔξω κόσμον¹. Κατὰ μικρὸν δηλαδὴ διακρίνεται τὸ πνεῦμα καὶ ἡ φύσις· τὸ μὲν πνεῦμα ὡς συνείδησις εἶναι τὸ γινώσκον ὑποκείμενον ἢ δὲ φύσις τὸ γινωσκόμενον ἀντικείμενον. Πρώτη βαθμὶς τῆς συνειδήσεως εἶναι ἡ κατ' αἰσθησιν βεβαιότης². Διότι κατ' ἀρχὰς ἡ συνείδησις ἀναφέρεται ἀμέσως εἰς τὰ ὑπὸ τῆς αἰσθήσεως παρεχόμενα καθ' ἕκαστον πράγματα, ἅτινα ἐκλαμβάνει καθ' ἑαυτὰ ὡς ἀναντίλεκτα καὶ ἀληθῆ. Ἡ κατ' αἰσθησιν βεβαιότης ὑπολαμβάνεται τὸ κατὰ πρῶτον πλουσιωτάτη γνῶσις ὡς ἐκτεινομένη εἰς πάντα τὰ ἐν τόπῳ καὶ χρόνῳ ἀντικείμενα, ἔτι δὲ ἀληθεστάτη ὡς μὴ παραλείπουσά τι ἀπ' αὐτῶν (καθὰ ποιεῖ ἡ νόησις διὰ τῆς ἀφαιρετικῆς δυνάμεως) ἀλλὰ καταλείπουσα οἷα εἶναι. Ὑποκείμενον μὲν τῆς κατ' αἰσθησιν βεβαιότητος εἶναι τοῦτο τὸ ὄρισμένον πρόσωπον ἀντικείμενον δὲ τοῦτο τὸ μερικὸν πρᾶγμα, περὶ οὗ οὐδεμία ἐγχωρεῖ ἀμφιβολία ὅτι εἶναι «ἐνταῦθα» καὶ συμβαίνει «νῦν». Ἀλλὰ δι' ἀκριβεστέρας ἐξετάσεως πείθεται ἡ συνείδησις ὅτι ἡ λεγομένη κατ' αἰσθησιν βεβαιότης δὲν εἶναι ὄντως πλουσιωτάτη καὶ συγκεκριμένη ἀλλὰ τοῦναντίον «κατ' ἐξοχὴν ἀφηρημένη καὶ πενιχροτάτη». Διότι τὸ ἀντικείμενον αὐτῆς προσπίπτει μὲν ὡς τι μερικὸν καὶ ὄρισμένον καὶ ἀπὸ τῶν ἄλλων πάντων διακεκριμένον, εἶναι χρονικῶς νῦν καὶ τοπικῶς ἐνταῦθα, ἀλλ' ἐν τῇ ἐναλλαγῇ τῶν χρόνων καὶ τῶν ὄντων τὸ νῦν καὶ τὸ ἐνταῦθα αἴφνης διαλύονται καὶ ἀντὶ τοῦ μερικῆς, ὅπερ ἐξελαμβάνομεν ὡς τὸ πραγματικόν, ἔχομεν μόνον τὸ καθολικόν καὶ ἀπλῶς νοούμενον, ὅπερ σύγκειται ἐκ πολλῶν νῦν καὶ ἐνταῦθα³. Μανθάνει ἐκ τῆς πείρας ἡ κατ' αἰσθησιν βεβαιότης ὅτι οὔτε αὐτὴ αὐτὴ οὔτε τὸ ἀντικείμενον αὐτῆς ἔχουσι τὸν χαρακτῆρα τῆς μερικότητος ἀλλ' ὅτι ἀμφότερα ἀκριβέστερον ἐξεταζόμενα εἶναι ἀφηρημένα καὶ γενικά⁴. Πείθεται ὅτι τὸ ἀντικείμενον ἔχει πλῆθος

¹ Αὕτη εἶναι ἡ βαθμὶς τῆς ἀντιθέσεως φύσεως καὶ πνεύματος, σώματος καὶ ψυχῆς, κόσμου καὶ ἐγώ.

² 2, 81 ἔξ.

³ Τοῦτο τὸ νῦν, ὅπερ παριστᾷ τὸ καθ' ἕκαστον αἰσθανόμενον ἐγώ, εἶναι νύξ· μετὰ τινα ὅμως χρόνον δὲν εἶναι νύξ ἀλλὰ μεσημβρία καὶ ὕστερον ἑσπέρα. Καὶ ἐνῶ ὁ χρόνος μεταβάλλεται, μένει «τοῦτο τὸ νῦν». Ἐπειδὴ λοιπὸν τὸ νῦν δηλοῖ ἀπείρους χρονικοὺς διορισμούς, εἶναι ὅλως καθολικόν. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ περὶ «τούτου τοῦ ἐνταῦθα», ὅπερ εἶναι δένδρον, οἰκία, κτλ. Τὸ αὐτὸ καὶ περὶ τοῦ αἰσθανομένου ἐγώ, ὅπερ δύναται νὰ εἶναι πᾶς τις (πᾶν ἐγώ). (2, 81 ἔξ. 6, 247 ἔξ. 10, 263 ἔξ.).

⁴ Τό τε ἀντικείμενον καὶ τὸ ἐγώ εἶναι ἀφηρημένον καὶ καθολικόν· ἡ ἀλήθεια αὐτῶν εἶναι τὸ κενὸν νῦν ἢ ἐνταῦθα καὶ τὸ κενὸν ἐγώ. Οὔτε τὸ

προσδιορισμῶν, ὧν τὸ σύνολον δὲν εἶναι μερικὸν ἀλλ' ὅλως γενικόν¹. Κατ' ἀκολουθίαν δὲ ἀναγνωρίζει ὅτι πρᾶγμα πάντη μερικὸν εἶναι ἀδιανόητον καὶ ἀνέκφραστον καὶ ὅτι ἡ ἀλήθεια εἶναι τὸ αἰσθητὸν οὐχὶ ὡς μερικὸν ἀλλ' ὡς γενικόν, οὐχὶ ὡς προσπίπτει ἀμέσως ἀλλ' ὡς προκύπτει ἑμμέσως ἐκ σειρᾶς προσδιορισμῶν. Ἄλλ' οὕτω μεταβαλοῦσα ἡ συνείδησις γνώμην περὶ τοῦ ἀντικειμένου μεταβάλλει καὶ τὴν ἀποψιν αὐτοῦ· ἐκδέχεται τοῦτο οὐχὶ ὅπως πρότερον ἀλλ' ὅπως κατ' ἀλήθειαν εἶναι· ἀντιλαμβάνεται παρατηροῦσα τὸ πρᾶγμα καὶ γίνεται παρατηροῦσα συνείδησις.

2. Ἡ παρατηροῦσα συνείδησις ἔχει ὑποκείμενον τὸ κατ' αἰσθησιν καὶ μερικὸν οὐχὶ ὅμως ὡς μερικὸν ἀλλ' ὡς γενικόν, ὅπερ ἑμπεριέχει καὶ περικλείει πολλά. Τὸ πρᾶγμα δηλαδὴ κατὰ τὴν παρατηροῦσαν συνείδησιν περιέχει πολλοὺς προσδιορισμοὺς συναπτομένους εἰς ἐνότητα²· καὶ ἡ μὲν ἐνότης καλεῖται ὄν οἱ δὲ προσδιορισμοὶ ὀνομάζονται ἰδιότητες τοῦ ὄντος καὶ ἀναφέρονται εἰς γενικότητα κοινήν³. Ὅπως ἡ κατ' αἰσθησιν βεβαιότης οὕτω καὶ ἡ παρατηροῦσα συνείδησις λαμβάνει τὸ ἀντικείμενον ὡς δεδομένον καὶ θεωρεῖ τοῦτο ὡς κύριον τὴν δὲ παρατήρησιν ἢ συνείδησιν αὐτοῦ ὡς πάρεργον⁴. Διὸ περιπίπτει εἰς δυσχέρειαν καὶ πλανᾶται περὶ τὴν λύσιν τοῦ προβλήματος τῆς οὐσίας τοῦ ἀντικειμένου, πότερον εἶναι οὐσία ἢ ἐνότης τοῦ πράγματος ἢ ἡ πολλότης τῶν προσδιορισμῶν αὐτοῦ⁵. Παραπλήσια πάσχει καὶ πρὸς τὸ ἕτερον πρό-

ἀντικείμενον οὔτε τὸ ἐγὼ ἀλλ' ἀμφοτέρω ὡς μέρη τοῦ ὅλου συναποτελοῦσι τὴν οὐσίαν τῆς κατ' αἰσθησιν βεβαιότητος. Τὰ μέρη ταῦτα αἴρονται διὰ τῆς διαλεκτικῆς κινήσεως, διὰ τῆς καταδείξεως ὅτι τὸ νῦν καὶ τὸ ἐνταῦθα σύγκειται ἐκ πλήθους νῦν καὶ ἐνταῦθα, ἦτοι ὅτι εἶναι γενικόν.

¹ Οἱ ἰσχυριζόμενοι ὅτι ἡ κατ' αἰσθησιν γνώσις εἶναι ἀληθὴς καὶ βεβαία εὐρίσκονται, λέγει, ἐν τῇ κατωτάτῃ βαθμίδι τῆς σοφίας καὶ πρέπει νὰ παραπεμφθῶσιν εἰς τὰ μυστήρια τῆς Δήμητρος καὶ τοῦ Βάκχου.

² 2, 92 ἐξ. 6, 249. 10, 267 ἐξ.

³ Τὸ ἀντικείμενον δὲν συνάπτεται ἤδη πρὸς τὸ «νῦν» ἀλλὰ διαμένει ἐν τῇ ἐναλλαγῇ τῶν χρονικῶν στιγμῶν, εἶναι ἐν χρόνῳ. Ὡσαύτως δὲν συνδέεται πρὸς τὸ περιέχον «ἐνταῦθα» ἀλλ' εἶναι ἐν τόπῳ.

⁴ Καὶ ἡ κατ' αἰσθησιν βεβαιότης ἀναλύει ὡσαύτως τὸ αἰσθητὸν ἀντικείμενον εἰς μερικότητας ἀλλὰ μόνον ἡ παρατηροῦσα συνείδησις συνάπτει αὐτὰ εἰς μίαν ἐνότητα. Ὅτι κατ' ἐκείνην εἶναι διακεκριμένα μερικότητες, φαίνονται κατὰ ταύτην ὡς συνηνωμένοι ἰδιότητες.

⁵ Οὐσία εἶναι τὸ ἀντικείμενον, εἶναι δὲ ἀδιάφορον τὸ ἂν τοῦτο παρατηρεῖται ἢ οὐχί· ἡ παρατήρησις ὡς ἡ κίνησις εἶναι τι ἐπουσιῶδες, ὅπερ δύναται νὰ ὑπάρχη ἢ νὰ μὴ ὑπάρχη.

⁶ Ἐὰν ἡ οὐσία τοῦ ἀντικειμένου εἶναι τὸ πλῆθος τῶν προσδιορισμῶν, ἡ

βλήμα τῆς ἐνότητος τοῦ ὄντος καὶ τῆς πολλότητος τῶν ἰδιοτήτων αὐτοῦ¹. Οὐχ ἦτον περιέρχεται ἢ παρατηροῦσα συνείδησις εἰς δυσκολίας καὶ ἀντιφάσεις καὶ ἐκτρέπεται εἰς «σοφιστείας», ὅταν θεωρῇ τὸν κόσμον ὡς περίληψιν ὄντων, ὧν ἕκαστον ὑφίσταται μὲν καθ' ἑαυτὸ εὐρίσκεται δὲ πάλιν ἐν συναφείᾳ πρὸς ἄλλα καὶ ἔχει οὐσιώδεις καὶ ἐπουσιώδεις ἰδιότη-
 τας². Ἐνεκα τῶν δυσχερειῶν ὀφείλει ἡ συνείδησις νὰ χωρήσῃ εἰς τὸ αἷτιον τῶν ὄντων, εἰς τὸ ἀνεξάρτητον καὶ ἀπόλυτον, τὴν ἀπόλυτον γενικότητα. Ἡ παράστασις δ' ὅμως τοῦ ἀπολύτου δὲν εἶναι ἀπλῆ παρατήρησις ἀλλὰ καθαρὰ ἔννοια. Ἐνταῦθα ἡ παρατηροῦσα συνείδησις ἀνυψοῦται εἰς νοῦν, διάνοιαν.

3. Ὁ νοῦς³ λαμβάνει ὡς ἀντικείμενον τὴν καθαρὰν ἔννοιαν καὶ θεωρεῖ αὐτὴν ὡς τὴν οὐσίαν τῶν πραγμάτων. Ἐνῶ ἡ μὲν κατ' αἴσθη-
 σιν βεβαιότης ἀπέβλεπεν εἰς τὸ ὅλως μερικὸν (τόδε τι) ἡ δὲ παρατη-
 ροῦσα συνείδησις εἰς τὸ πρᾶγμα μετὰ τῶν ἰδιοτήτων, ὁ νοῦς ἀφορᾷ

ἐνότης αὐτοῦ εἶναι φάσμα καὶ πλάνη· ἐὰν δὲ πάλιν ἡ οὐσία τοῦ πράγματος εἶναι ἡ ἐνότης αὐτοῦ, ἡ πολλότης τῶν προσδιορισμῶν εἶναι φάσμα καὶ πλάνη. Ἐν ἀμφοτέραις ταῖς περιπτώσεσιν ἡ πλάνη ἀνήκει εἰς τὴν παρατηροῦσαν συνεί-
 δησιν, ἣτις σφάλλεται ἢ περὶ τὴν ἐνότητα ἢ περὶ τὴν πολλότητα τοῦ ἑαυτῆς ἀντικειμένου. Ἐὰν δὲ τέλος ἡ οὐσία τοῦ πράγματος εἶναι ἀμφοτέρα, ἢ τε ἐνότης τοῦ ὄντος καὶ τὸ πλῆθος τῶν προσδιορισμῶν, ἐγείρεται ζήτημα καὶ προβάλλε-
 ται ἐρώτημα περὶ τοῦ τρόπου τῆς συναφείας αὐτῶν.

1 Ἐρωτᾶται δηλαδὴ πῶς συμβιβάζεται ἡ ἐνότης τοῦ πράγματος πρὸς τὸ πλῆθος τῶν ἰδιοτήτων αὐτοῦ. Τοῦ προβλήματος τούτου ὑπάρχουσι δύο λύσεις. Κατὰ μὲν τὴν ἑτέραν αἱ λεγόμεναι ἰδιότητες εἶναι «ὑλαι» παρ' ἀλλήλας ὑπάρ-
 χουσαι καὶ ὑπὸ τῆς παρατηρούσης συνειδήσεως συναπτόμεναι εἰς ἐνότητα. Κατὰ δὲ τὴν ἄλλην τὸ ἀντικείμενον εἶναι οὐσιώδης ἐνότης, μία καθ' ἑαυτὴν ὑπάρ-
 χουσα οὐσία, ἐν «ὄν», αἱ δὲ λεγόμεναι ἰδιότητες εἶναι οὐδὲν ἄλλο ἢ τὸ πλῆθος τῶν κατ' αἴσθησιν παρατηρήσεων ἡμῶν. Κατ' ἀμφοτέρας τὰς ἐκδοχὰς δὲν ὑπάρχουσιν ἰδιότητες ἐν τῇ ἀκριβεῖ τοῦ ὄρου ἐννοίᾳ. Ἀλλ' ἡ παρατηροῦσα συνείδησις, παρορῶσα τὸ ἴδιον αὐτῆς ἔργον καὶ ἐκλαμβάνουσα πάντα ὡς δεδο-
 μένα, ζητεῖ νὰ ἐρμηνεύσῃ τὰς λεγομένας ἰδιότητας τοῦ πράγματος ἐξ αὐτοῦ τοῦ πράγματος καὶ οὕτω περιπίπτει εἰς δυσχερείας καὶ πλάνας.

2 Ἡ παρατηροῦσα συνείδησις προσνέμει εἰς ἕκαστον ὄν δύο ἀντίθετα «εἶναι», τὸ καθ' ἑαυτὸ εἶναι καὶ τὸ (ἐν ἀναφορᾷ) πρὸ ἄλλο εἶναι. Κατὰ ταῦτα δὲ διακρίνει τὰς ἰδιότητας καὶ θεωρεῖ τὰς μὲν ἰδιότητας τοῦ ὄντος καθ' ἑαυτὸ ὡς οὐσιώδεις τὰς δὲ τοῦ ὄντος πρὸς ἄλλο ὡς ἐπουσιώδεις. Ἀλλὰ τοιοῦτοτρό-
 πως περιπίπτει εἰς δυσκολίαν, διότι ἡ πρὸς ἄλλα συνάφεια εἶναι ἄρσις τοῦ καθ' ἑαυτὸ εἶναι, ἡ ἀναφορὰ εἶναι ἄρνησις τῆς αὐτοτελείας. Ὡσαύτως σφάλλε-
 ται ἡ παρατήρησις ἐκδεχομένη τὰ πράγματα ὡς καθαρὰς ὑλὰς καὶ ἐκτροπο-
 μένη εἰς ἀφαιρέσεις.

³ 2, 108 ἐξ. 6, 250. 10, 269 ἐξ.

εἰς τὴν δύναμιν καὶ τὴν ἐκδήλωσιν αὐτῆς. Ἡ συνείδησις δηλαδή μὴ ἀρχουμένη εἰς τὸ μερικὸν πρᾶγμα καὶ τὸ σχετικὸν ἀναζητεῖ τὸ αἷτιον αὐτοῦ, τὸ καθολικὸν καὶ ἀπόλυτον, ὅπερ παράγει τὸ φαινόμενον τοῦ πράγματος καὶ τὰς ιδιότητας αὐτοῦ. Καὶ τὸ μὲν δρῶν αἷτιον καλεῖται *δύναμις* (Kraft) τὸ δὲ ἀποτέλεσμα ἐκδήλωσις (Aüsserung). Ἡ δύναμις ὡς τοιαύτη ἐκδηλοῦται καὶ ἐκ τῆς ἐκδηλώσεως πάλιν ἐπιστρέφει εἰς ἑαυτὴν· εἰ δὲ μὴ τοῦτο συνέβαινε, δὲν θὰ ἦτο δύναμις. Ἀλλὰ πρὸς ἐκδήλωσιν ἢ πρὸς ἐπιστροφήν εἰς ἑαυτὴν πρέπει ἡ δύναμις νὰ διεγερθῇ· διὸ ἀπαιτοῦνται δύο δυνάμεις ἔχουσαι πρὸς ἀλλήλας ὡς διεγείρουσα καὶ διεγειρομένη, ἐνεργοῦσα καὶ πάσχουσα. Ἐπειδὴ δὲ οὐδεμία δύναμις ἐκδηλοῦται ἄνευ ἐτέρας, εὐδὴλον ὅτι ἕκατέρα αὐτῶν διεγείρεται ὑπὸ τῆς ἄλλης. Τοῦτο δὴ εἶναι τὸ «παίγνιον τῶν δυνάμεων», δι' ὧν ὁ νοῦς προσβλέπει εἰς τὸ ἀληθὲς βάθος τῶν ὄντων χωρὶς νὰ διαγινώσκη αὐτό. Ὁ νοῦς γινώσκει — λέγουσι — τὸ φαινόμενον, τὸ δ' ἐσωτερικὸν (τὸ βάθος, τὴν οὐσίαν) ἀδυνατεῖ νὰ διαγνώσκη. Κατὰ τὸν νοῦν λοιπὸν ὁ κόσμος διακρίνεται εἰς δύο, εἰς τὸν ἀντικειμενικὸν καὶ τὸν μὴ ἀντικειμενικόν, τὸν φαινόμενον καὶ τὸν μὴ φαινόμενον, τὸν αἰσθητὸν καὶ τὸν ὑπὲρ αἰσθησιν. Ἐκ τούτων ὁ νοῦς καταλαμβάνει τὸν ἀντικειμενικὸν καὶ αἰσθητὸν κόσμον, ἦτοι μόνον τὸ ἐξωτερικὸν καὶ φαινόμενον τῶν πραγμάτων, τὸ δ' ἐσωτερικὸν καὶ «ἐπέκεινα τῆς συνειδήσεως» δὲν γινώσκει κατὰ τὴν οὐσίαν. Ἀντιτίθεται τὸ ἐπέκεινα πρὸς τὸ φαινόμενον καὶ κηρύττεται (ὑπὸ τοῦ Καντίου) ἐκεῖνο ὡς ἀδιάγνωστον. Διανοίγεται δηλαδή μεταξὺ αὐτῶν εὐρὸν καὶ ἀγεφύρωτον χάσμα· τὸ ὑπὲρ αἰσθησιν θεωρεῖται ὡς ὅλως ἀδιάγνωστον, ὡς «κενόν», ὅπερ καλοῦσι τὸ ἅγιον καὶ ζητοῦσι νὰ πληρώσωσι δι' εἰκόνων φανταστικῶν. Καὶ ὅμως τὸ «ἐσωτερικὸν τῶν ὄντων» πολὺν ἀπέχει ἀπὸ τοῦ νὰ εἶναι ὅλως κεκρυμμένον καὶ ἄγνωστον εἰς τὴν συνείδησιν. Βεβαίως ἀποχωριζόμενον ἀπὸ τῶν φαινομένων εἶναι ἀνερμήνευτον καὶ κενόν· ἐν ἀναφορᾷ δ' ὅμως πρὸς τὸ φαινόμενον, ἐν ὅπερ ἀνακύπτει, δὲν εἶναι ἄδηλον καὶ ἄμοιρον περιεχομένου. Τὸ περιεχόμενον τοῦ ὄντος καθορίζεται ὑπὸ τοῦ φαινομένου· εἶναι οὐδὲν ἄλλο ἢ αὐτὸ τὸ ἐμφανιζόμενον ἐν τῷ φαινομένῳ, τὸ ἀποκαλυπτόμενον ἐν αὐτῷ. Ὅποτε τὸ φαινόμενον εἶναι ἐκδήλωσις τοῦ ἐσωτερικοῦ, ἔπεται ὅτι τὸ ἐσωτερικὸν εἶναι καταληπτὸν διὰ τοῦ φαινομένου. Εἰ μὴ τοῦτο συνέβαινε, τὸ ἐσωτερικὸν δὲν θὰ ἐνεφανίζετο καὶ τὸ φαινόμενον δὲν θὰ ἦτο φαινόμενον ἐκείνου. Λοιπὸν τὸ ἐσωτερικὸν διαγινώσκειται διὰ τοῦ φαινομένου καὶ μόνον δι' αὐτοῦ· τὸ φαινόμενον εἶναι ἡ οὐσία (τοῦ ἐσωτερικοῦ) καὶ ἡ πλήρωσις τούτου. Τὸ ὑπὲρ αἰσθησιν εἶναι τὸ

αἰσθητὸν καὶ παρατηρητὸν τεθειμένον ὅπως εἶναι κατ' ἀλήθειαν ἢ ἀλήθεια δὲ τοῦ αἰσθητοῦ καὶ παρατηρουμένου εἶναι τὸ ὅτι εἶναι φαινόμενον. Τὸ ὑπὲρ αἰσθησιν ἄρα εἶναι τὸ φαινόμενον ὡς φαινόμενον, οὐχὶ τὸ ἀμέσως κατ' αἰσθησιν παρατηρούμενον ἀλλ' αὐτὸ τὸ φαινόμενον, ἢ οὐσία τοῦ φαινομένου ἢ τὸ οὐσιῶδες καὶ γενικὸν περιεχόμενον τὸ μένον σταθερὸν καὶ ἀμετάβλητον ἐν τῇ ἐναλλαγῇ τῶν φαινομένων. Τοῦτο δὴ εἶναι τὸ καθολικὸν στοιχεῖον τῶν φαινομένων, ὁ νόμος τῶν φαινομένων, ἢ, ἐπειδὴ τὰ φαινόμενα εἶναι κατὰ τὰ εἰρημένα ἐκφάνσεις δυνάμεως, ὁ νόμος τῆς δυνάμεως. Ἐξαγγέλλει δὲ ὁ νόμος, ὅπως καὶ ἡ δύναμις, τὸ βάθος καὶ αἷτιον, τοῦτο δὲ οὐχὶ ὡς τὸ ἄγνωστον καὶ κεκρυμμένον ἀλλ' ὡς τὸ φανερὸν καὶ ἐκδηλωμένον, οὐχὶ ὡς τὸ ἐν τῇ ἐκδηλώσει παροδικὸν ἀλλ' ὡς τὸ σταθερὸν. Ὁ νόμος εἶναι ἢ σταθερὰ εἰκὼν τοῦ ἀσταθοῦς φαινομένου. Καὶ ἐπειδὴ ὁ νόμος διακρίνεται ἀπ' ἄλλων, ὑπάρχει πλῆθος νόμων, ὧν τὸ ἤρεμον κράτος ἀποτελεῖ τὸν ὑπὲρ αἰσθησιν κόσμον¹.

4. Τὸ οὐσιῶδες καὶ σταθερὸν περιεχόμενον τῶν φαινομένων εἶναι ἢ ἐνότης τοῦ νόμου, πρὸς ἣν ἀντιστοιχεῖ ἢ ἐνότης τοῦ νοῦ. Καὶ ὁ νοῦς δηλαδὴ ἔχει ἀρχὴν τὴν ἀπόλυτον καθολικότητα καὶ ἐνότητα, ἧς ἔνεκα ζητεῖ νὰ ἀπλοποιήσῃ τὸ πλῆθος τῶν νόμων καὶ νὰ ἀναγάγῃ αὐτοὺς εἰς ἐλαχίστους καί, εἰ δυνατόν, εἰς ἓνα. Οὕτως ἐπὶ παραδείγματος ὁ νόμος τῆς πτώσεως τῶν σωμάτων καὶ ὁ τῆς κινήσεως τῶν πλανητῶν συνηνώθησαν εἰς τὸν νόμον τῆς γενικῆς ἔλξεως ἢ βαρύτητος. Ἄλλ' ἢ ἐνότης τοῦ νόμου εἶναι τὸ αὐτὸ καὶ ἢ ἀπλότης τῆς δυνάμεως. Τὸ φαινόμενον καὶ ὁ νόμος καὶ ἡ δύναμις ἔχουσι τὸ αὐτὸ περιεχόμενον καὶ ἐρμηνεύονται ἐξ ἀλλήλων. Αἱ ἔννοιαι αὐτῶν τίθενται μὲν ὡς διάφοροι ἀλλήλων ἀλλ' ἀκριβέστερον σκοπούμεναι εὐρίσκονται αἱ αὐταί². Ἐκ τοῦ ἐναντίου δὲ τὸ αὐτό, ἐὰν ἐρμηνευθῇ, ἄγει εἰς διαφοράς³. Ἐνταῦθα καθορῶμεν ἀναγκαίαν κίνησιν τοῦ νοῦ, καθ' ἣν οὗτος θέτει διαφοράς καὶ αἶρει αὐτάς. Θέτειν καὶ αἶρειν τὰς διαφοράς σημαίνει ἐρμηνεύειν, ὅπερ

¹ Ὁ ὑπὲρ αἰσθησιν κόσμος εἶναι τὸ ἤρεμον κράτος νόμων, ὅπερ εἶναι μὲν πέρα τοῦ παρατηρουμένου κόσμου ἀλλ' ὡσαύτως παρὸν ἐν αὐτῷ εἶναι τὸ ἀμεσον καὶ ἤρεμον τούτου ἀπείκασμα.

² Ἡ σχέσις φέρ' εἰπεῖν τόπου καὶ χρόνου, ἧτις εἶναι τὸ οὐσιῶδες περιεχόμενον τοῦ φαινομένου τῆς κινήσεως, λέγεται νόμος τῆς πτώσεως τὸ δ' αἷτιον τοῦ νόμου τούτου καλεῖται δύναμις τῆς πτώσεως. Ὁ νόμος τῆς πτώσεως ἐρμηνεύεται διὰ τῆς δυνάμεως τῆς πτώσεως καὶ τάνάπαλιν.

³ Ὡς ἐν παραδείγματι, ἐὰν διασαφήσωμεν τὴν ἐνότητα τοῦ ὕλους γενικοῦ, θὰ διακρίνωμεν αὐτὴν εἰς δύναμιν καὶ ἐκδήλωσιν, εἰς δύναμιν καὶ νόμον.

εἶναι κινήσεις τελουμένη μόνον ἐν τῷ νῷ καὶ μὴ μεταβάλλουσα τὰ πράγματα. Ἡ συνεχὴς δὲ θέσις καὶ ἄρσις τῶν διαφορῶν δὲν εἶναι ἄσκοπος ἐρμηνεία καὶ κενὴ ταυτολογία ἀλλὰ πραγματικὸς φωτισμὸς. Ὁ νοῦς τέλος διαγινώσκει ὅτι αὐτὸς εἶναι ὁ αἴτιος τῆς ἀπόσεως καὶ τοῦ χωρισμοῦ, ὅτι ἴδιον αὐτοῦ ἔργον εἶναι ἡ διαλεκτικὴ κίνησις· οὕτω λαμβάνει συνείδησιν ἑαυτοῦ καὶ ἀνυψοῦται εἰς τὴν αὐτοσυνειδησίαν.

18. Η ΑΥΤΟΣΥΝΕΙΔΗΣΙΑ¹

1. Αἱ εἰρημένοι βαθμίδες τῆς συνειδήσεως αἴρονται καὶ συμπεριλαμβάνονται ὡς μέρη τῆς αὐτοσυνειδησίας, καθ' ἣν ὑποκείμενον καὶ ἀντικείμενον, βεβαιότης καὶ ἀλήθεια συμπίπτουσιν εἰς ταῦτόν. Ἐγὼ ἢ μὲν κατ' αἴσθησιν βεβαιότης ἀνεφέρετο εἰς ὠρισμένον μερικὸν ἢ δὲ παρατηροῦσα συνείδησις εἰς τὴν αἰσθητὴν γενικότητα ὁ δὲ νοῦς εἰς τὴν ἀπόλυτον γενικότητα, ἡ αὐτοσυνειδησία εἶναι ἀναφορὰ τῆς συνειδήσεως εἰς ἑαυτὴν ὡς τὸ μερικὸν καὶ αὐτοτελὲς ὄν, ὡς τὸ ἀτομικὸν καὶ ἅμα γενικώτατον ἐγώ. Διακρίνει δ' ἑαυτὴν ἀπὸ τε τῶν πραγμάτων καὶ τῶν ἄλλων αὐτοσυνειδητῶν ὄντων καὶ ἔχει ἀντικείμενον τὰ αἰσθητὰ καὶ προσέτι ἑαυτήν.

2. Ἡ αὐτοσυνειδησία εἶναι γνῶσις τοῦ ἐγὼ περὶ ἑαυτοῦ². Ἴνα δὲ τὸ μερικὸν ἐγὼ γνωρίσῃ ἑαυτό, ἐπάναγκες νὰ ἐμφανισθῇ ὡς ἐσωτερικὸν καὶ ἐκδηλωθῇ ὡς δύναμις, ὀφείλει νὰ ἐνεργήσῃ³. Ἀλλὰ κύριον πάσης ἐνεργείας ἐλατήριον εἶναι ἡ ἐπιθυμία. Οὕτως ἡ αὐτοσυνειδησία εἶναι τὸ κατ' ἀρχὰς ἐπιθυμία καὶ δὴ ἐπιθυμία τείνουσα πρῶτον μὲν εἰς τὰ ἄψυχα καὶ ἀδρανῆ ἔπειτα δὲ εἰς τὰ ζῶντα καὶ αὐτενέργητα ὄντα. Πρὸς ταῦτα ἐνεργεῖ καὶ φέρεται ὡς ἡ δύναμις καὶ ἀλήθεια αὐτῶν, τουτέστιν ἐπιλαμβάνεται καὶ κυριεύει αὐτῶν καταναλίσκουσα καὶ κατεσθίουσα, ἀπολαύουσα καὶ ἀφανίζουσα. Ἐκ τῶν ζώντων, ἅτινα ἐπιθυμεῖ ἡ αὐτοσυνειδησία νὰ καταστήσῃ ἐκποδῶν, εἶναι καὶ

¹ 2, 139 ἐξ. 6, 251 ἐξ. 10, 272 ἐξ.

² Ἐν ταῖς ἄλλαις βαθμίσι τῆς συνειδήσεως ὑποκείμενον καὶ ἀντικείμενον διακρίνονται, ἐν δὲ τῇ αὐτοσυνειδησίᾳ συμπίπτουσιν. Ἡ συμφωνία λοιπὸν ἐννοίας καὶ ἀντικειμένου, ἣτις ὑπ' ἐκείνων ζητεῖται, ἐν τῇ αὐτοσυνειδησίᾳ εἶναι ἤδη δεδομένη. Ἡ ἀλήθεια δὲν εἶναι ἄλλο παρ' αὐτὴν τὴν συνείδησιν. «Διὰ τῆς αὐτοσυνειδησίας εἰσερχόμεθα εἰς τὸ κράτος τῆς ἀληθείας». (2, 140).

³ Ὅπως ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων ἐκάστων ἐκ τῆς πράξεως γινώσκεται ὁ χαρακτήρ, οὕτω καὶ ἐπὶ τῆς ἀνθρωπότητος καθόλου ἐκ τῆς ἐνεργείας τοῦ ἐγὼ γινώσκεται ἡ φύσις αὐτοῦ.